

КОЛКО СА КОНСОНАНТНИТЕ ПОЗИЦИИ ПРЕД ЯДРОТО: СТРУКТУРА НА СРИЧКАТА В УНГАРСКИ И БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

1. Както е известно, да се даде точно описание на сричката, обхващащо всички нейни елементи, е реално предизвикателство. Както Пулграм (Pulgram 1970) посочва „сричката се използва при описанието на различни диахронни и синхронни явления, без самата тя да бъде дефинирана, с презумцията, че всички знаят какво представлява тя. Всички *не знаят* какво представлява тя“.¹ Съществуват многобройни опити за прецизно описание на сричката както от фонетична, така и от фонологична гледна точка. По дефиниция (от Траск (Trask 1996: 345)) сричката е „чисто фонологична единица, съдържаща един-единствен сонорен връх“.² Настоящата работа се присъединява към непрестанните търсения за описание на сричката.

Често явление е езиците да позволяват всеки един член от консонантната им система да заема позиция пред ядрото, т.е. да е част от предядрото (онсета). Целта на настоящата разработка е да разгледа сричката в български и унгарски език, като представи структурно ориентирана трактовка на консонантните сгрупвания в предвокална позиция.

2. Приемайки позицията, че сричката не е конструирана линейно, а се състои от сегменти, които имат точно определени позиции един спрямо друг и са реализирани на различни редове (*tiers*),³ унгарската академична литература начертава следната схема (вж. Törkenczy 1994: 275):

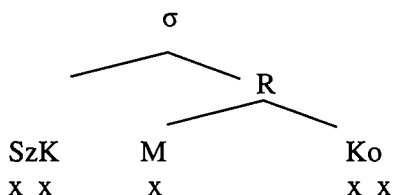
---

¹ Преводът от английски език е на авторката – *И.В.* Оригиналният текст е както следва: „The syllable has been employed in synchronic and diachronic investigations without being defined – on the assumption, it seems, that everyone knows what it is. Everyone does not know“ (Pulgram 1970: 61).

² Преводът от английски език е на авторката – *И.В.* Оригиналният текст е както следва: „purely phonological unit, consisting of a single peak of intrinsic sonority“ (Trask 1996: 345).

³ Сред разработките на фонолозите се откроява един нелинеарен модел на сричката, за който се твърди, че до голяма степен се доближава до оптималната сиلابична структура, чрез която може да се представи сричкото изграждане в раз-

(1)

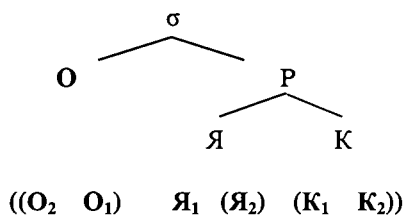

(където SzK – е онсет/предядро (предвокална консонантна позиция), R – рима, М – ядро, а Ко – кода).

Конфигурацията във фигура (1) следва най-влиятелния модел от последните десетилетия, който вече се приема за традиционен (Selkirk 1982, вж. бележката под линия по-горе). Той определя конструкцията на сричката, а отделните езици поставят различни ограничения за конкретната езикоспецифична форма в зависимост от фонологичните правила (и не само), които оперират в дадения език. Безспорно се приема, че има „ранкиране“ на сегментите на сричката. Такова йерархично организиране на отделните елементи е отразено от т.нар. *сонорна йерархия*,⁴ която е част от традиционните фонологични понятия. Това е широко разпространен начин за дефиниране на възможна, т.е. правилна и съществуваща, сричкова конструкция в даден език, според който във всяка една сричка има сонорен връх, който е предшестван и/или

личните езици. Тази т.нар. „максимална проекция“ на силабичната структура е следната (по Дюран (Durand 1990: 209)):

(i)

Според (i) сричката се състои от *онсет*, или *предядро* (може да се разклонява) и от *рима*, която съдържа две единици (и двете могат да се разклоняват) – *ядро* (Я), единствения задължителен елемент, сонорния (звуковия) връх, и *кода*. Цифрите обозначават сонорната градация – от ядрото (най-висока звучност, Я₁) към периферията на сричката (O₁, O₂ или K₁, K₂), като O₂ и K₂ са най-отдалечени от сонорния връх. За нелинейната конструкция на сричката вж. още Durand (1990: 206); Selkirk (1982).

⁴ край

ядро

край

обструент > *назал* > *ликвида* > *глайд* > *гласна* < *глайд* < *ликвида* < *назал* < *обструент*

Такъв тип организиране на елементи е познато още и като *Принцип на сонорната секвенция* (Kenstowicz 1994), *Обобщение за сонорна секвенция* (Kiparsky 1979), или *сонорна теория*, които се опират/основават на сонорната йерархия на Йесперсен (Jespersen 1922).

последван от елементи, чиято сонорна стойност е намаляваща спрямо сонорния връх. *Обобщението за сонорна секвенция/редица* не винаги задава сонорни конструкции, които да са правилно формирани за конкретен език. Това важи, например, за английски език, а същото е валидно и за унгарски език, както и за български език (Kiparsky 1979; Vishogradska 2004 и др.). Без да навлизам надълбоко в тази проблематика, важно е да спомена, че сонорната теория услужливо помага за определянето на някои фонологични генерализации в рамките на съответните езици, независимо от факта, че далеч не се третира като универсалия.

2.1. Предвокалното струпуване на съгласни в унгарски език може да се състои от нула до три съгласни, напр. *és, rés, prés, szprés* (Siptár 1997: 67–69). Възможните консонантни комбинации са ограничени от езикоспецифичните условия, както и от основните параметри при натрупването на звукове (*Обобщението за сонорна секвенция/редица* и *Принцип за максимален онсет*⁵). В унгарски език, невъзможните комбинации от съгласни в началото на думата са следните:

- (2) (a) Няма **/tl-, dl-/*, **/pv-, bv-, fv-/*, **/sr-, zr-/* **/dv-/*;
- (b) Няма комбинация от *пловив + назал*;
- (в) Не се срещат африкати в разклоняващи се онсети, т.е. в комбинация със съгласна;
- (г) не участват в консонантни звукосъчетания в началото на думата и следните съгласни: *z, zs, c, cs, ty, gy, j, h* (Vishogradska 2004).

При звукосъчетанията от три съгласни – явление, засягащо изключително заемки, маргинални думи – се наблюдава следната закономерност: в най-крайната позиция, т.е. тази, която се намира най-далеко от ядрото на сричката, се среща само сибилант, *sz* или *s*; втората съгласна може да е само *p, t* или *k*, а в непосредствена близост до гласната се срещат само *r* и *l* (Siptár 1997: 67–69):

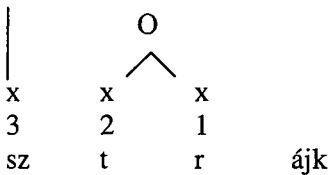
---

⁵ *Принцип за максимален онсет* (*The Maximal Onset Principle* или *Onset Maximization Principle*), известен още като *CV правило*, определя, че последователност от ...VCV... универсално се силабифицира като ...V.CV... (вж. подробно Crystal 1997: 268).

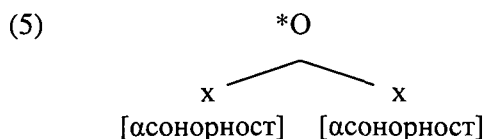
(3)	ако	#	C	C	C
			↓	↓	↓
	тогава:	s	p	r	
			sz	t	l
				k	

Противоречието с установения модел на сричката в унгарски (вж. (1)) е очевидно: максимално допустимите две предвокални позиции са надвишени от появата на сибиланта. Тъй като „нарушаващият“ елемент не е произволен, в литературата по въпроса тази крайна трета позиция се третира като *придатък* (апендикс) към сричката. Допълнителната точка в конструкцията на сричката позволява да се обясни и нарушаването на принципа за сонорна йерархия (т.е. *Обобщението за сонорна секвенция/редица*), напр.:

(4) унг. *sztrájk* < англ. *strike* ‘стачка’

2.2. Фонотактичните правила за консонантно разпределение в предвокалните кононантни звукосъчетания в унгарски са доста строги и недопускащи отклонения. Това важи и за двойните комбинации. Според традиционната дескриптивна фонология срички, започващи с повече от една съгласна, са изключение и се приемат за неунгарски: „Унгарска сричка не може да започва с повече от една съгласна“ (Siptár 1999: 360). Това мнение е мотивирано от идеята, че срички с повече от една съгласна пред вокала се срещат само в заемки. В някои изследвания (напр. Kiefer 1994, 2003; Kassai 1998 и др.) това се оспорва, смята се, че такъв аргумент не може да важи, тъй като простият факт, че дадена дума е от чужд произход, не означава, че представлява изключение. Съществуват родни, „истински“ унгарски думи, които също могат да бъдат класифицирани като изключения. Общата характеристика, приложима в случаите на разклоняващ се *онсет/предядро* (т.е. две съгласни пред вокала) в унгарски, е, че съгласните не може да са твърде еднакви (да споделят признаци), напр.:

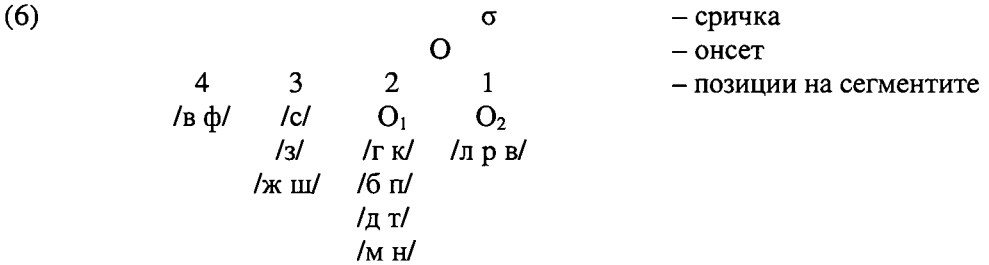
Независимо от факта, че фонолозите не винаги подхождат към този проблем от една и съща гледна точка и че има определени дискусии по отношение на точния статут на крайния елемент (сибилянтите в тройни комбинации), прието е да се дава описание на унгарската сричка, като се използва нелинейният модел (вж. по-горе). Консонантните позиции пред ядрото, които са неразривна част от структурата на самата сричка (т.е. са онсет/предядро), се свеждат до максимално две, а при спорадичните случаи на наличие на трета съгласна, тя не се „присъединява“ към конфигурацията на онсета (7) (Törkenczy 1989; Kassai 1998; Siptár 1999 и др.).

3. Въпреки че фонотактиката на българския език позволява в предвокална позиция да има повече от две съгласни, напр. *страх, встрани, хвърлям, здравей* и т.н., както бе отбелязано, максималната проекция предвижда само две „места“. Това е сериозно предизвикателство за модела при езици като българския, в който, както знаем, се срещат до четири съгласни пред гласната в началото на думата, което на пръв поглед изглежда в разрез с посоченото във фигура (1). Именно това предизвикателство е мотивация да се разгледа българската сричка и да се потърси нелинеарен модел, следвайки широкоприлагания модел от (i).

Тук няма да изброявам възможните съгласкови комбинации (подробно за това вж. ГСБКЕ), а за удобство – най-вече от гледна точка на изчистване на силабичните граници и богатство на брой и комбинации – разглеждам предвокални комбинации в началото на думата.

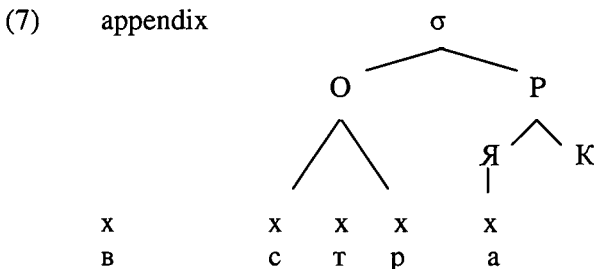
3.1. Българският онсет може да съдържа от нула до четири съгласни в предвокална позиция в началото на думата (вж. напр. Бояджиев–Куцаров–Пенчев 1998). Голямото разнообразие от съгласкови комбинации представлява истинско предизвикателство за организирането и разграничаването им като сегменти, заемащи „местата“ си в максималната проекция на структурата на сричката, която им отрежда само две позиции, с единственото условие да бъде спазен принципът на възходяща сонорност. По-долу правя опит 1) да представя определени предпочитания на съгласните към позициите в онсета (опит за групиране по отношение на мястото им на поява спрямо ядрото) и 2) да „вмъкна“ многобройния български онсет в двуместния модел, така както това е реализирано за сходните консонантни позиции на сричката в унгарски.

Като се имат предвид възможните за българския език съгласкови предвокални комбинации в началото на думата, организирането на съгласните може да се представи в следните позиции:

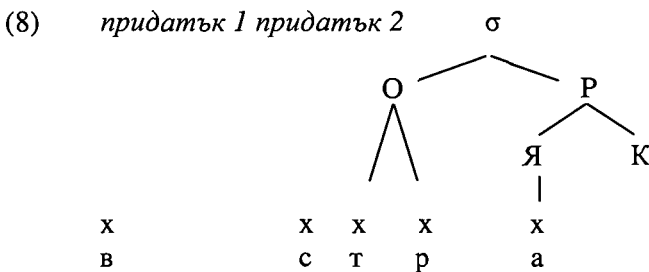

Представянето на съгласните в такива „групирания“ е условно и прави опит да отрази вътрешносричковото организиране според сонорната йерархия. Затруднение за онагледяването във фиг. (6) представлява комбинациите от два фрикатива /фх-, зв-, св-, †сф-, сх-, †жв-, †шв- хв-/. Възможно е да бъдат разделени в две групи: 1) /с ф/ + /х/ и 2) /с з ш ж/ + /в/. /х/ позволява да бъде включена към *позиция 2*. Въпросът за *в* е многолик, тъй като съгласната се среща както като представка, така и като част от корена, напр. *врата, време, влак, всеки* и т.н. Това обосновава разглеждането ѝ освен като допълнителен елемент (предхождащ онсета), така и като част от онсета (вж. (6)). Участието на *в* на втора позиция в комбинации като *твърд* разкрива поспецифичното поведение на *в* – като сонорна съгласна, което от своя страна позволява тя да бъде включена и към *позиция 1*.

3.2. По отношение на структурата на сричката в български въпросът е доколко и четирите съгласни са част от онсета. Най-крайната четвърта позиция е заета от съгласна, която представлява отделна графична дума (предлог) *в*, превърнала се в представка и неразделна част на думата. Следователно, следвайки модела в (1), *встра.ни*, ще има следната проекция:

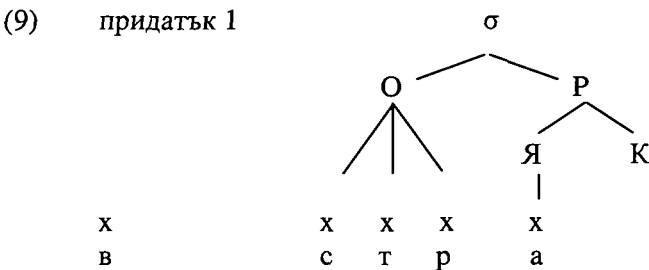

В (7) на /в/ е отредена ролята на придатък към цялостната структура на сричката, което е мотивирано от 1. нарушаването на ПВЗ; 2. статута на съгласната *в*. Моделът *придатък + сричка* е добре познат в анализите и, както бе посочено по-горе, служи на фонолозите за „разчистването“ на подобни лингвистични ситуации, а именно, когато е нарушен принципът за сонорна градация, от една страна, а от друга, при наличие са повече сегменти. Ако се следва тази логика – и се отчита действието на принципа за възходяща звучност – лесно може да се реши и статутът на третата позиция, където се реализират основно сибиланти, а именно:

Представянето в (8) изглежда пресилено, независимо от факта, че елегантно вмъква четирите съгласни, като добавя два придатъка към двуместния онсет и е мотивирано от факта, че съгласните, спадащи към групите от *позиция 3 и 4* (двата придатъка), нарушават сонорната градация (която по традиция повелява, че в рамките на сричката не може да има два съседни, еднакви по ранг сегмента, напр. *назал + назал).

Нека разгледаме и следния вариант:

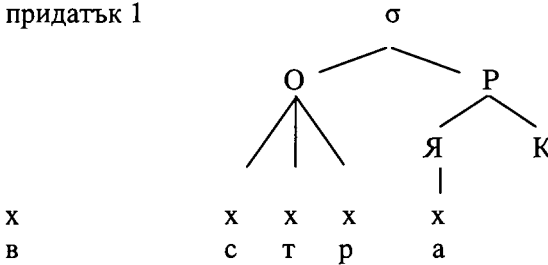
мотивация

позиция 4 – /в/ (отделна морфема)

позиция 3 – х
 [+конт]
 [+сиб]
 [+/-звучна]

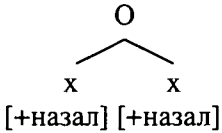
Да разгледаме и варианта, където само *в* (най-крайният сегмент, бивша самостоятелна морфема) е третиран като придатък, а сибилантите са „прибрани“ в онсета:

(10) придатък 1

МОТИВАЦИЯ

ОГРАНИЧЕНИЕ на сонорната йерархия за БЕ, от типа:

3.3. Двата варианта за модел на онсета в българския език прилагат схемата *придатък + сричка*. (9) и (10) се различават по това, че в (10) онсетът на сричката в български се разширява с още едно място. Представянето в (9) елегантно вмъква четирите съгласни, като добавя два придатъка към двуместния онсет и е мотивирано от факта, че съгласните, спадащи към групите от *позиция 3* и *4* (двата придатъка), нарушават сонорната градация (според която в рамките на сричката не може да има два съседни, еднакви по ранг сегмента, напр. *назал + назал). За българския език, както обаче знаем, наличието на два еднакви по ранг съседни сегмента е напълно правилна съгласкова комбинация, напр. *много*, *млад* и т.н. Следователно, както е отбелязано и в мотивацията в (10) по-горе, подобно неадаптирано (освен с допълнителния втори придатък) нелинейно описание не може да отчете и дефинира правилните за този език съгласкови комбинации от типа *назал + назал*. Придържайки се към логиката, че не даденият език трябва да се нагласява към конкретна теория и модел, задаващ структурата, а моделът трябва максимално ясно да обяснява структурата, предлагам и варианта в

(10), който разтяга двуместния модел в триместен с цел максимална простота и приложимост. Тук обаче също има нужда от допълнителни ограничения, които да зададат правилните за българския език съгласкови комбинации, когато това не е дадено от модела в (10). Вторият вариант вече отчита, че българският език позволява наличието на два съседни елемента, при които няма възходяща/низходяща сонорност, а се запазва нивото на сонорност, напр. *здравей, страх* и т.н., но следва да се въведе и ограничение за българския език, от типа в (10).

4. В езици като унгарски и български в известен смисъл сричката има доста сложна проекция. Това засяга различните компоненти. Обръщайки поглед към предвокалните позиции, със сигурност можем да отчетем наличието на два и повече консонанта, но това далеч не означава, че те задължително са компоненти на разклоняващо се предядро (онсет). В дискусиата по-горе многобройните на пръв поглед съгласкови комбинации намират и за двата езика сходно разпределение, което говори в подкрепа на универсалността на структурно ориентирания подход при описанието на сричката.

ЛИТЕРАТУРА

- Бояджиев, Т. – Куцаров, Ив. – Пенчев, Й. 1998, *Съвременен български език*. София: Петър Берон.
- ГСБКЕ – *Граматика на съвременния български книжовен език, т. 1–2*. София: БАН, 1983.
- Crystal, D. 1997, *A dictionary of linguistics and phonetics*. Oxford: Blackwell.
- Durand, J. 1990, *Generative and non-linear phonology*. London: Longman.
- Jespersen, O. 1922, *Language: Its nature, development and origin*. London: George Allan & Unwin Ltd.
- Kassai, I. 1998, *Fonetika*. Budapest: Nemzeti Kiadó.
- Kenstowicz, M. 1994, *Phonology in generative grammar*. Oxford: Blackwell.
- Kiefer, F. (ред.) 1994, *Strukturális magyar nyelvtan 2: Fonológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiefer, F. (ред.) 2003, *A magyar nyelv kézikönyve*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiparsky, P. 1979, Metrical structure assignment is cyclic. *Linguistic Inquiry* 10, 421–441.
- Pulgram, E. 1970, *Syllable, word, nexus, cursus*. The Hague: Mouton.
- Selkirk, E. 1982, The syllable. В: van der Hulst, H. – Smith, N. (ред.), *The structure of phonological representations, part 2*. Dordrecht: Forris, 337–383.
- Siptár, P. (ред.) 1997, *Bevezetés a fonológiába*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Siptár, P. 1999, Hangtan. В: É. Kiss, K. – Kiefer, F. – Siptár, P. (ред.), *Új magyar nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó, 293–390.

- Törkenczy, M. 1989, Does the onset branch in Hungarian? *Acta Linguistica Hungarica* 39, 273–292.
- Törkenczy, M. 1994, A szótag. B: Kiefer, F. (ред.), *Strukturális magyar nyelvtan 2: Fonetológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 273–392.
- Trask, R. L. 1996, *A dictionary of phonetics and phonology*. London – New York: Routledge.
- Vishogradska, I. 2004, The syllable in English, Bulgarian and Hungarian: Comparison of onset structure. *Interlingüística (Asociación de Jóvenes Lingüistas)* № 15/2, 1387–1396.